

NEKA PROMIŠLJANJA O ENCIKLICI *FIDES ET RATIO* PRIGODOM DESETE OBLJETNICE

Nediljko Ante ANČIĆ

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu
Zrinsko-frankopanska 19, pp. 329, 21 000 Split
nancic@kbf-st.hr

Sažetak

Sljedeća promišljanja o enciklici *Fides et ratio* u povodu deset godina od njezina objavljivanja obuhvaćaju samo neke odabrane tematske vidove toga inače vrlo složenog i slojevitog teksta. Najprije kratko podsjećam na crkvene i kulturološke razloge koji su dali poticaj izradi enciklike o odnosu vjere i razuma. Zatim istražujem na kakav je odjek i na kakvo zanimanje do sada naišla u teološkoj i sekularnoj javnosti. Slijedi kratak osvrt na prvo poglavlje Enciklike iz fundamentalno-teološke perspektive. Na kraju izdvajam neke nove elemente koje Enciklika donosi u sagledavanju i određivanju odnosa nužne povezanosti i prožimanja te međusobne samostalnosti između razuma i vjere, filozofije i teologije. Aktualni pokušaji dijaloga između kršćanske vjere i predstavnika sekularnog uma, ali i novi poticaji međureligijskom dijalogu potvrda su aktualnosti Enciklike.

Ključne riječi: *Fides et ratio*, odnos vjere i razuma, *Dei Verbum*, objava, ljudska spoznaja, dijalog između teologije i filozofije, dijalog između religija i sekularne kulture.

U dugom i izuzetno plodnom pontifikatu pape Ivana Pavla II. značajno mjesto zauzima trinaesta i pretposljednja enciklika znakovita naziva *Fides et ratio*. Objavljena je i javnosti predstavljena uoči dvadesete obljetnice njegova izbora za Petrova nasljednika (15. listopada 1998.).¹ Nakon prve enciklike te vrste u povijesti koja se u cijelosti bavila odnosom vjere i razuma, naime one

¹ IVAN PAVAO II., *Fides et ratio – Vjera i razum. Enciklika o odnosu vjere i razuma* (14. IX. 1998.), Zagreb, 1999. (dalje: FR).

Lava XIII. *Aeterni patris* (1879.) o Tomi Akvinskom kao učitelju kršćanske filozofije i teologije, napokon se javlja novi učiteljski dokument koji danas u znatno promijenjenim crkvenim i društvenim prilikama iznova promišlja tu vrlo složenu i očito bremenitu problematiku. Zbog osjetljivosti teme crkveno je učiteljstvo postalo opreznije i zacijelo se rijetko odlučuje na intervencije kad se radi o međusobnoj povezanosti vjere i razuma te njihovoj istodobnoj autonomiji. Takvo specifično pitanje iz teološko-filozofskog područja ne spada u one široke teme koje bi bile predmetom rasprava na nekoj od biskupskih sinoda održanih u postkoncilskom razdoblju. No, zacijelo se već određeno vrijeme osjećala potreba da se u svjetlu epohalnih promjena u Crkvi i njezinu društvenom, kulturnom i religijskom okolišu sada dublje i podrobnije sagleda vrlo delikatan međusobni odnos teologije i filozofije te da se on pokuša nanovo odrediti. Ako znamo da su u teološkom studiju te dvije discipline organski povezane, da su s druge strane odnosi crkvenog učiteljstva s novijom filozofskom mišlju obilovali brojnim napetostima i osudama, te da i sama suvremena filozofija u današnje vrijeme iskazuje nepovjerenje u razum i nalazi se u fazi tzv. »slaboga uma«, naslov Enciklike buđi radoznalost i traži odgovor na pitanje: Što je papa iznio novo i drukčije u učenju, stavovima i vrjednovanjima od onoga već poznatoga iz dosadašnje crkvene tradicije, te kakve nam orijentacije enciklika pruža za današnji ispravan odnos između teološkog tumačenja vjere i filozofskog promišljanja istine? Deset godina poslije objavljivanja enciklike *Fides et ratio* prilika je za kritički osvrt na proteklo razdoblje njezine recepcije i za barem neka važna pitanja ponajprije o tome kako je dokument primljen od njegovih naslovnika i koliko je proučavan te na koji se način do sada na njega reagiralo u crkvenoj i sekularnoj javnosti.²

Vrlo složena i zahtjevna problematika kojom se bavi *Fides et ratio* pruža mnoštvo tema za raspravu i otvara mogućnost različitih pristupa. U svojem izlaganju osvrnut ću se na četiri pitanja koja mi se čine značajnima u sveukupnom iščitavanju nakane, sadržaja i važnosti tog dokumenta. Najprije ću kratko osvijetliti crkveni i društveni kontekst u kojemu je tekst Enciklike nastao. Zatim ću prikazati dosadašnje odjeke enciklike *Fides et ratio* u našoj teološkoj literaturi. Potom slijedi osvrt na prvo poglavlje Enciklike. Na kraju izdvajam nekoliko važnih elemenata koje taj dokument učiteljstva unosi u današnje promišljanje suodnosa vjere i razuma.

² U hrvatskom prijevodu enciklika nosi naslov *Vjera i razum*. Latinski izraz 'ratio' preveden je hrvatskim pojmom 'razum'. 'Ratio' je moguće prevesti i pojmom 'um'. O tome što je točnije, filozofi i teolozi nisu prestali raspravljati. U svojem tekstu pojmove 'razum' i 'um' rabim kao istoznačnice.

Prije nego prijeđem na prvu točku potrebno je ukratko podsjetiti na glavne crte idejnog ustroja i tematsku koncepciju enciklike *Fides et ratio*. Papa je sadržaj Enciklike rasporedio u sedam poglavlja kojima je pridodao uvod i zaključak. Cjelokupan tekst može se podijeliti na tri veće tematske cjeline.³ Temeljno polazište od kojega Enciklika argumentira sadržano je u tri prva poglavlja. Radi se o objavi božanske mudrosti, Isusu kao objavitelju same mudrosti Božje pred kojom ljudski razum reflektira. Od toga stajališta vjere promišlja se svojevrsan odnos ili »kružno napredovanje« (br. 73) između polova *fides* i *ratio*, vjere i mišljenja ili, Augustinovom formulacijom izraženo, »credo ut intelligam« i »intelligo ut credam«.⁴ Argumentacija je potkrijepljena brojnim citatima iz Svetoga pisma te odgovarajućih crkvenih dokumenata, osobito iz konstitucije *Dei Verbum*. Drugi dio obuhvaća četvrto i peto poglavlje i okrenut je u prošlost, pokazujući na koji je način tijekom povijesti bio oblikovan odnos vjere i razuma. Najprije se u četvrtom poglavlju navode različita razdoblja skladnog odnosa i međusobnog prožimanja teologije i filozofije od patrističkog vremena do srednjeg vijeka s osobitim naglaskom na Tomi Akvinskom. Nakon toga slijedi faza postupnog i sve većeg odvajanja i međusobnog otuđenja između teologije i filozofije, od začetaka novog vijeka do najnovijeg vremena, što je u Enciklici nazvano »dramom odvojenosti između vjere i razuma« (br. 45).⁵ U nastavku se u petom poglavlju iznose stavovi crkvenog učiteljstva i intervencije koje je u tom pitanju poduzimalo, vodeći se pritom svojom zadaćom da služi istini i brigom Crkve za produktivan i poticajan odnos između vjere i mišljenja. Treći dio obuhvaća šesto i sedmo poglavlje, a definira neke od važnih zadaća koje se danas postavljaju pred teologiju i filozofiju. Navodi i određene zahtjeve koji se u svjetlu vjere traže od filozofije za ispravan odnos prema teologiji.

³ Takva podjela misaonog ustroja i argumentacije enciklike čini mi se posve opravdanom. Usp. Peter HÜNERMANN, *Fides et ratio – nekoć i sad (?)*, u: *Bogoslovska smotra*, 78 (2008.) 4, 722-723 (poglavlje pod naslovom »Argumentacija u *Fides et ratio* – pregled).

⁴ Hans Waldenfels to kretanje između vjere i razuma vidi više kao eliptičko ili spiralno kretanje, najprije od vjere prema razumu ili spoznaji, zatim od spoznaje prema vjeri te, na kraju, unutar njihova međusobnog odnosa. Usp. Hans WALDENFELS, »Mit zwei Flügeln«. *Kommentar und Anregungen zur Enzyklika »Fides et ratio« Papst Johannes Pauls II.*, Paderborn, 2000., 29, 32.

⁵ Hrvatski prijevod rabi izraz »Tragedija vjere odvojene od razuma« (FR 45), dok se u drugim jezicima (njemački, engleski, talijanski) upotrebljava izraz 'drama' odvajanja vjere od razuma, što je svakako primjerenije.

1. Crkveni i društveni kontekst enciklike *Fides et ratio*

Osnovna je nakana Drugoga vatikanskog koncila bila temeljito posuvremeniti Crkvu i njezinu teologiju, napuštajući dotadašnje prevladane obrasce mišljenja, ponašanja i odnosa te započinjući istinski dijalog i suradnju kako sa suvremenim svijetom tako i sa svim ljudima našega vremena. Tako je u postkoncilskom razdoblju, unatoč određenim otporima, zastojima i pojedinačnim pretjerivanjima, započeo mukotrpan proces uzajamnog učenja i partnerskog odnosa između Božjega naroda i svjetovnih područja. Taj zaokret i otvorenost Crkve prema modernom društvu i kulturi, drugim kršćanima i nekršćanskim religijama nepovratno je prihvaćen i više puta potvrđen unatoč sve većoj krizi prenošenja vjere u sve složenijim uvjetima pluralnog društva. Pritom se neminovno nametnula potreba novog promišljanja odnosa između teologije i drugih znanosti, osobito pak filozofije. Encikliku *Fides et ratio*, koja zrači istinskom dijaloškom otvorenošću i vodi se temeljnom ljubavlju prema istini kao i neotuđivom sposobnošću čovjeka da tu istinu dohvati, prepoznajem kao plod tih nastojanja i raznolikih poticaja već od samog Koncila.⁶ Papa je neke od važnih razloga tog učiteljskog dokumenta i sam naveo (br. 60-63). Naime, Drugi vatikanski koncil naglasio je važnost filozofskog obrazovanja za studente teologije kako bi, oslanjajući se na zdravu filozofijsku baštinu i novija istraživanja, stekli temeljitiju spoznaju čovjeka, svijeta i Boga. U svezi s tim enciklika *Fides et ratio* ustvrđuje kako je na katoličkim učilištima nakon Koncila nastupio čak i određeni nazadak glede kvalitete filozofskog proučavanja. »U čudu i žalosti opažamo da je popriličan broj teologa dionik ovoga zanemarivanja filozofskog studija« (br. 61). Nemarnost prema suvremenom mišljenju dovela je do ukidanja svih oblika dijaloga ili do nekritičkog prihvaćanja svake filozofije. Zato ovaj dokument, na tragu srednjovjekovnog plodnog sklada između filozofskog i teološkog studija, želi osobitu brigu posvetiti izučavanju filozofije, potvrditi zauzimanje za filozofiju te iznijeti određena načela za tijesnu i djelotvornu povezanost filozofije i teologije (br. 63). Premda zadire u različita područja, Enciklika ipak nije filozofski ili teološki traktat nego ponajprije pastoralni dokument, što se vidi i po adresatima kojima je najprije upućena, a to su svi

⁶ Vidi koncilске dokumente koje Enciklika kao svoje polazište izričito spominje: *Optatum totius*, br. 15; *Gaudium et spes* (2. poglavlje: Dostojanstvo ljudske osobe), br. 12-22; GS, br. 92, zatim encikliku pape Ivana Pavla II. *Redemptor hominis – Otkupitelj čovjeka* (1979.).

biskupi Katoličke crkve kao »svjedoci istine«. ⁷ No radi cjelovitosti valja ipak reći da se, povrh biskupa, na nekoliko mjesta spominju teolozi i filozofi kao istražitelji istine te svaki čovjek koji teži za istinom (br. 6, 105, 106).

Osim unutarcrkvenih razloga postoje i neki aktualni društveni čimbenici koji osobito nameću hitnu potrebu dijaloga oko posljednjih istina o čovjeku, a on je nemoguć bez poznavanja filozofskog mišljenja. Komentirajući encikliku *Fides et ratio* kardinal Joseph Ratzinger svojedobno je ukazao na neke od tih poticaja koji su očito požurili njezinu izradu. Povrh raznolikih mogućnosti koje su čovjeku dane da spozna istinu (br. 4 i 5), on uočava opasnosti u današnjoj kulturi koje ga u tome ometaju: »imuniziranje od istine«, odricanje od posljednjih istina, »kriva skromnost koja čovjeku odriče sposobnost za istinu i kriva oholost kojom sebe stavlja iznad stvari i istine«. Nasuprot tome, veli Ratzinger, Enciklika želi ponovno ohrabriti čovjeka za istinu i probiti ograde koje su prema njoj postavljene kao što su eklekticizam, historizam, scijentizam, pragmatizam i nihilizam. ⁸ Unatoč brojnim predrasudama o Crkvi i njezinoj teologiji kod sekularnih autora, nema sumnje da je ona i danas uvaženi sugovornik u dijalogu oko gorućih društvenih problema što globalno zaokupljaju cijelo čovječanstvo. U sekularnom društvu »u kojemu je sekularizacija zastranila«, značenje religijskih zajednica nije nezaustavljivo oslabjelo, kako je predviđala spomenuta teza, nego su one postale kognitivni izazov filozofiji. ⁹ Nema ni tako potrebnog dijaloga kultura u današnjem svijetu bez međusobnog dijaloga religija jer su i kulture bitno religijski prožete. Stoga ne začuđuje da je papa Benedikt XVI., progovarajući u svojem Regensburškom predavanju o ispravnom odnosu vjere i razuma, dao odlučujući poticaj međureligijskom dijalogu osobito u odnosu kršćana i muslimana. ¹⁰ Na dijalog ponajprije obvezuje

⁷ Tako s pravom prosuđuje Max SECKLER, Razum i vjera, filozofija i teologija. Inovativni prinos enciklike *Fides et Ratio* teološkoj nauci o spoznaji, u: Nediljko A. ANČIĆ – Nikola BIŽACA (ur.), *Govor o Bogu jučer i danas*, Split, 2005., 81-99, ovdje 82. Autor je prikupio i svom članku pridodao dragocjen popis literature o Enciklici. Biskupi se kao naslovnici izričito spominju u samom podnaslovu, na početku teksta, zatim kao »navjestitelji istine« (br. 6), kao »svjedoci istine« koji ispravno prosuđuju stvari vjere (br. 50) te kao oni koji su odgovorni za obrazovanje svećenika (br. 105).

⁸ Usp. Joseph RATZINGER, Glaube, Wahrheit und Kultur. Reflexionen im Anschluß an die Enzyklika »Fides et ratio«, u: *Internationale katholische Zeitschrift »Communio«*, 28 (1999.), 289-305, ovdje 290.

⁹ Jürgen HABERMAS – Joseph RATZINGER, *Dialektik der Säkularisierung. Über Vernunft und Religion*, Freiburg, 2005. U svom prilogu Habermas spominje »entgleisende Säkularisierung« te veli: »Liberalni (društveni) poretki upućeni su na solidarnost svojih građana – a njezini izvori mogli bi, zbog sekularizacije društva koja je zastranila, posve presušiti.« *Isto*, 16-17.

¹⁰ Kao plod tih nastojanja oko dijaloga dviju svjetskih religija – kršćanstva i islama – 5. ožujka 2008. osnovan je Katoličko-islamski forum na razini vjerskih vođa i teologa, a na

problem nasilja i globalnog terorizma, hrvanje oko etičkih načela u obrani dostojanstva čovjeka, uspostava pravednosti, očuvanje mira i zaštita stvorenja.

2. Prihvat enciklike *Fides et ratio* u našoj Crkvi

Papa se u Enciklici snagom autoriteta Crkve kao čuvarice objave Isusa Krista obraća onima koji imaju zadaću svjedočenja istine i onima čija je dužnost istraživati različite vidove istine, a potom svim ljudima koji s ljubavlju traže pravu mudrost. On nastupa i kao etički glas čovječanstva da obrati pozornost »na stvar same istine i njezin temelj koji se odnosi na vjeru« (br. 6) i ne dopusti da se »čovjek odvrti od traganja za istinom«¹¹ ili da se zadovolji privremenim i samo djelomičnim istinama. Papa daje i temeljnu orijentaciju u istraživanju istine. Njegovu se misao može, parafrazirajući, sažeti: Ako se ljudski duh dvama krilima – vjerom i razumom – uzdiže prema istini, onda će ju zacijelo obama krilima lakše dosegnuti (br. 6). Kako su se spomenuti naslovnici odazvali pozivu Enciklike i na kakav je prihvat ona naišla?

U časopisu *Crkva u svijetu* pojavio se prvi cjelovit prikaz sadržaja enciklike *Fides et ratio* neposredno nakon njezina objelodanivanja.¹² Kad je izišao hrvatski prijevod toga učiteljskog dokumenta, o njemu se raspravljalo na nekoliko znanstvenih skupova tijekom 1999. Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu upriličio je znanstveni kolokvij na kojemu je studiozno predstavljen sadržaj Enciklike, njezini različiti vidovi te neke važne teme o kojima raspravlja.¹³ Razmatran je tretman filozofije u dosadašnjim crkvenim dokumentima, otački model odnosa vjere i razuma u *Fides et ratio*, zatim pitanja kako Enciklika vrjednuje Tomu Akvinskog i njegovu ulogu u teologiji, koji je prinos tog dokumenta kad poziva filozofiju da se otvori objavi, odnosno koje konzekvencije iz njega proizlaze za filozofiju o Bogu, kako se u dokumentu problematizira ljudska spoznaja te odnos enciklike *Fides et ratio* prema enciklici *Veritatis splendor*.

njegovu prvom radnom susretu u Rimu 6. studenoga 2008. sa sudionicima će se susresti i sam papa Benedikt XVI. Usp. Christian W. TROLL, *Christlich-muslimischer Dialog*, u: *Stimmen der Zeit*, 133 (2008.) 11, 721-722.

¹¹ Usp. Govor pape Benedikta XVI. pripremljen za Sveučilište La sapienza u Rimu (17. I. 2008.), u: http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/speeches/2008/january/documents/hf_ben-xvi_spe_20080117_la-sapienza_hr.html.

¹² Usp. Ante MATELJAN, *Vjera i razum*, u: *Crkva u svijetu*, 33 (1998.) 4, 416-423.

¹³ Usp. *Obnovljeni život*, 55 (2000.) 1, 25-104. Gotovo cijeli broj toga časopisa tematski je posvećen prikazu Enciklike i donosi izlaganja sa skupa na kojemu su sudjelovali sljedeći predavači: Ivan Macan, Anto Mišić, Ivan Zelić, Rudolf Brajičić, Nikola Stanković, Ivan Tadić i Ivan Devčić.

Na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu također je održan okrugli stol o značenju Enciklike.¹⁴ Osim opširnog teksta Željka Pavića koji se bavi prosudbom filozofskih dosega Enciklike, pet ostalih priloga uglavnom su kratka izlaganja koja tek posreduju prve dojmove o Enciklici i upoznaju nas s nekim temama u njoj, primjerice s ulogom riječi Božje ili pak traženjem istine kao antropološkom pretpostavkom za vjeru. Od petnaestak autora koji su Encikliku tada komentirali većim su dijelom svećenici u ulozi profesora filozofije na katoličkim učilištima, nekolicina su teolozi ili pak laici koji predaju filozofiju na svjetovnim visokim školama. Nakon prvih reakcija više se zapravo nisu pojavljivali novi radovi koji bi razrađivali ili istraživali pitanja od važnosti za dijalog između teologije i filozofije. Kod filozofa u Hrvatskoj i predstavnika drugih znanosti izvan teologije može se reći da je enciklika *Fides et ratio* do sada, po svemu sudeći, ostala gotovo neprimijećena.¹⁵ Ta činjenica začuđuje tim više što je Enciklika svojedobno naišla na posve pozitivan prihvata ne samo u crkvenim i teološkim krugovima nego i u sekularnim sredstvima priopćivanja. Čak su ju jedne ugledne njemačke novine »uvrstile u kulturni prilog svojega izdanja, svrstavši ga na popis stručnih knjiga koje preporučuje svojim čitateljima i predstavlja ju kao posebnu knjigu mjeseca«¹⁶. Početno zanimanje ipak nije polučio značajnije rezultate niti ispunilo očekivanja. To ne vrijedi samo za hrvatske prilike nego i za neka druga velika govorna područja poput njemačkoga gdje posljednjih godina nema radova koji bi tematizirali spomenutu encikliku.¹⁷ O tome kako su je prihvatili biskupi kao glavni naslovnici, može se samo nagađati jer nema pravih pokazatelja. No poznato je da se brojni vatikanski dokumenti u mjesnim Crkvama doduše uredno zaprimaju, ali nedovoljno proučavaju pa se onda ne mogu pravo ni provesti u praksu.

Ono što nam, dakle, nedostaje jest studioznije proučavanje pojedinih pitanja i brojnih aspekata koje taj dokument crkvenog učiteljstva sadrži, primjerice što se nameće kao zadaća pojedinačnih teoloških disciplina u svjetlu

¹⁴ Usp. časopis *Vrhbosnensia*, 3 (1999.) 2, 297-346. Zastupljeni su autori: Tomislav Jozić, Mato Zovkić, Vili Radman, Orhan Bajraktarević, Željko Pavić i Luka Markešić.

¹⁵ Koliko mi je poznato, postoji samo jedan članak takve vrste: Marijan ŠUNJIĆ, *Prirodne znanosti i enciklika Fides et ratio*, u: *Nova prisutnost*, 5 (2007.) 1, 65-85.

¹⁶ Tako konstatira Max SECKLER, *Razum i vjera, filozofija i teologija. Inovativni prinos enciklike Fides et Ratio teološkoj nauci o spoznaji*, 81. Radi se o novinama *Süddeutsche Zeitung* (München). Seckler kao pozitivne odlike toga učiteljskog teksta ističe: blizak i neposredan ton dokumenta, svježina jezika i mišljenja, čovjekoljubiv stav te zabrinutost za humanost i za dostojanstvo čovjeka. *Isto*.

¹⁷ Na simpoziju Radne skupine dogmatičara i fundamentalnih teologa njemačkog govornog područja u Freisingu (22. – 25. rujna 2008.) od jednog sam sudionika, inače profesora filozofije, doznao da enciklika *Fides et ratio* u krugu njegovih kolega uopće nije poznata.

enciklike *Fides et ratio* (br. 97-99). Osobito važnim smatram proučavanje središnjega problema kojim se Enciklika bavi, a to je uzajamni odnos usmjerenosti i prožimanja između dva medija spoznaje, vjere i razuma. Ta dva pojma osim toga, veli M. Seckler, imaju značenje »natuknica za vrlo široke stvarnosti. Oni označavaju oba životna svijeta vjere i razuma, filozofskog i teološkog mišljenja, religijske i sekularne kulture. Središnja je nakana Enciklike da ta dva svijeta međusobno pomiri i dovede ih u konstruktivni i međusobni odnos.«¹⁸

3. Osvrt na prvo poglavlje Enciklike

Kakva je razumnost svojstvena kršćanskoj vjeri? Je li ta razumnost vjere priopćiva i kako se odnosi prema drugim oblicima racionalnosti?¹⁹ Tim se pitanjima osobito bavi fundamentalna teologija, a ona su na svoj način i glavna tema prvoga poglavlja Enciklike gdje papa u glavnim crtama iznosi kršćansko stajalište o vjeri pod naslovom: »Očitovanje Božje mudrosti« (br. 7-15). Govor o odnosu između objave i vjere sažet je u dvije teze: Isus – Očev Objavitelj i Razum – pred tajnom. Enciklika pritom slijedi argumentaciju iz prvog poglavlja Dogmatske konstitucije *Dei Verbum* Drugoga vatikanskog koncila čija važna mjesta obilno navodi. Usporedimo li ju s pretkoncilskom teološkom tradicijom, uočavamo važne nove elemente i inovativne naglaske. Kao prvo, papa ne polazi od naravne spoznaje Boga kao što to čini *Dei Filius* (Prvi vatikanski koncil) nego od biblijske objave Boga u njegovu povijesnom samopriopćivanju (DV 2-5), u što je uključena, ali čemu je i podređena, naravna spoznaja. Drugo, prevladano je redukcionističko shvaćanje objave kao otkrivanje istina o Bogu, inače prisutno na Prvom vatikanskom koncilu, u korist produbljenog vida objave kao Božjega samopriopćivanja u Isusu Kristu.²⁰ U odnosu na filozofiju Enciklika naglašava da postoji spoznaja koja nije rezultat ljudskog razmišljanja nego je čovjeku darovana u vjeri i njemu se »nudi svojstvenošću besplatna dara, rađa misao i traži da se prihvati kao izraz ljubavi« (br. 15).

U svjetlu biblijskog pogleda i patrističkog nauka Enciklika, znatno više nego tradicionalna teologija, naglašava da je objava interpersonalni događaj

¹⁸ Usp. Max SECKLER, Razum i vjera, filozofija i teologija. Inovativni prinos enciklike *Fides et Ratio* teološkoj nauci o spoznaji, 83-84.

¹⁹ O toj temi vidi: Joseph RATZINGER – BENEDIKT XVI., *Der Gott des Glaubens und der Gott der Philosophen. Ein Beitrag zum Problem der theologia naturalis*, Heino Sonnemanns (ur.), Leutesdorf, 2005.

²⁰ Usp. Josef SCHMITZ, *Das Christentum als Offenbarungsreligion im kirchlichen Bekenntnis*, u: Walter KERN – Hermann J. POTTMEYER – Max SECKLER, *Handbuch der Fundamentaltheologie*, II, Tübingen – Basel, 2000., 7-8.

u kojemu Bog iz ljubavi progovara i priopćava sebe čovjeku da ga pozove u zajedništvo, a čovjek pristankom vjere daje svoj odgovor. Ono što se nekoć u odnosu na Božju objavu izražavalo statičkim kategorijama sada je izrečeno dinamičkim govorom o međusobnom susretu. Enciklika podsjeća na nauk konstitucije *Dei Filius* Prvoga vatikanskog koncila o nužnoj povezanosti i razlikovanju između filozofske i teološke, odnosno naravne i nadnaravne spoznaje. Postoji red spoznaje na temelju biti i naravi čovjeka kao razumskog bića kojim se, u načelu, može dospjeti do spoznaje Boga. Njega ne treba miješati s redom spoznaje koji je čovjeku milosno darovan i svojstven vjeri. No istodobno se jasno ističe da se istina dobivena filozofskim razmišljanjem i istina objave ne dokidaju nego jedna drugu dopunjuju.

Govor o Božjem samopriopćivanju u Enciklici osebujan je i blizak, ističe osobitost i narav objavljene stvarnosti čovjeku, ukazuje na puninu i njezino dovršenje, ali i na naš postupni rast u spoznaji Božje objave (br. 10) koja svoj nenadmašiv izraz i svoje lice dobiva u Isusu iz Nazareta. Zaključna misao sažimlje i rekapitulira dosad rečeno bremenitom konstatacijom: »Po toj nam je objavi punina istine o Bogu i o čovjekovu spasenju u punom svjetlu zasjala u Kristu, koji je ujedno i posrednik i punina sve objave« (DV 2).

Enciklika naglašava povijesnost objave kao mjesto Božjih djela, njezin sakramentalni karakter i dimenziju vremena (br. 11). Utjelovljenje Sina Božjega predstavlja sintezu koja nadilazi razum: »Vječnost ulazi u vrijeme, Ono što je Sve krije se u dijelu, Bog uzima lice čovjeka« (br. 12). Događaj Krista jest »universale concretum«,²¹ obrazac raspoređaja sve objave, jer je u njemu sveopća spasenjska Božja volja pokazala svoju nenadmašivu konkretizaciju i postala dostupnom svakom čovjeku. Tom se objavom čovjeku nudi posljednja istina o vlastitu životu i povijesnom usudu. Izvan toga vida čovjek ostaje nerješivom zagonetkom (br. 12).

Razum zbog svoje naravne ograničenosti zastaje pred tom tajnom koja ga nadilazi. Objava ne ostavlja čovjeka ravnodušnim nego ga tjera da joj se otvori i traži »poslušnost vjere« (DV 5) kojom čovjek posve slobodno i cjelovito sebe stavlja na raspolaganje Bogu. A da bi mogao napraviti taj korak, »Bog koji čini da sam biva spoznat [...] nosi sa sobom također uvjerljivost onoga što objavljuje« (br. 13). Istina kršćanske objave u Isusu Kristu s jedne strane poštuje autonomiju čovjeka i njegovu slobodu, ali ga s druge strane i obvezuje na otvaranje transcenciji. Gledajući od objave prema razumskoj spoznaji

²¹ O tome vidi prilog: Werner LÖSER, »Universale concretum« als Grundgesetz der oeconomia revelationis, u: Walter KERN – Hermann J. POTTMEYER – Max SECKLER, *Handbuch der Fundamentaltheologie*, II, 83-93.

enciklika veli: Objava uvodi u ljudsku povijest »neku točku nužnosti bez koje čovjek ne može biti ako hoće doprijeti do razumijevanja otajstva svoga života« (br. 14). Ta opća istina objave potiče ljudski duh da se nikada ne zaustavi te širi granice svoje spoznaje i da pritom ništa ne zanemari (br. 14). Enciklika posve preuzima način govora i argumentaciju o objavi iz konstitucije *Dei Verbum*. Ona međutim ovdje još snažnije ističe izazov riječi Božje za ljudski razum bez koje nije moguće razumjeti zagonetku ljudskog života (GS 22).

4. Aktualnost Enciklike i nekoliko primjera dijaloga vjere i razuma

U završnom dijelu izlaganja želim samo kratko ukazati na određene nedorečenosti, zatim na neke važne značajke papina dokumenta i na nove obzore koje otvara te navesti primjere dijaloga koje je potaknuo. Kada Enciklika *Fides et ratio* cijeli tijek novovjekovne filozofije opisuje kao dramu odvajanja od kršćanske objave i raskida s njom (br. 46-48), onda je to samo donekle opravdano i nije zapravo riječ o glavnoj odrednici filozofa toga razdoblja. Enciklika s pesimizmom gleda na novodobno mišljenje, smatra Peter Henrici, te na primjeru triju mislilaca – Leibniza, Kanta i Hegela – pokazuje da je njih kršćanstvo itekako potaknulo na promišljanje pa su nekim kršćanskim stvarnostima (pitanje zla, utjelovljenja, grijeha i slobode) dali svoj misaoni poticaj. On zaključuje: »Ovdje se nipošto ne radi o 'odvajanju uma i vjere' zato što je i u novom vijeku kao i u srednjem vijeku (premda na drugi način nego u srednjem vijeku) kršćanska vjera davala umu poticaj da promišlja.«²² Peter Hünermann u tom kontekstu uočava da enciklika nigdje samokritički ne spominje vlastite jednostranosti i redukcije u izjavama crkvenoga učiteljstva prema filozofiji novoga doba kojih je zacijelo bilo.²³ On također zamjećuje da se *Fides et ratio* nedovoljno osvrće na mudrost drugih religija koje su sve prisutnije u našem okruženju pa iz te perspektive i njegova zaključna prosudba o enciklici ne zvuči odveć obećavajuće glede njezinih smjernica za budućnost: »Čini mi se da enciklika *Fides et ratio* prvenstveno pruža uporište za obradu zaostalih problema koji u Crkvi još uvijek igraju izvjesnu ulogu. Buduće perspektive, međutim, nisu još uopće dovoljno uočene.«²⁴ No za Hünermanna je ipak puno važnije da enciklika u opisivanju sadašnjih zadaća i izazova za teologiju i filozofiju ne ponavlja stari interpretacijski obrazac iz

²² Peter HENRICI, Das Christentum gibt zu denken, u: *Internationale katholische Zeitschrift »Communio«*, 37 (2008.) 5, 515-529, ovdje 523.

²³ Usp. Peter HÜNERMANN, *Fides et ratio* – nekoć i sad (?), 728.

²⁴ *Isto*, 756.

19. st. nego progovara svježim jezikom i otvara novi horizont. A kad je riječ o novim elementima u dokumentu, onda, prema Hünemannu, treba osobito spomenuti sljedeće: Papa više ne govori samo o nekom pasivnom odnosu vjere i uma nego o njihovom »bitnom međusobnom prožimanju« (br. 48). Nadalje vrlo su značajna tri bitna zahtjeva koje on u svjetlu riječi Božje postavlja filozofima, odnosno razumu za ispravan odnos s teologijom (br. 81-83): Filozofija mora ponovno otkriti mudrosnu širinu; treba otkriti i preispitati sposobnost čovjeka dospjeti do spoznaje objektivne istine; filozofiji je potrebna metafizička narav koja, tražeći istinu, može nadići iskustvene danosti i doprijeti do apsolutnog. Enciklika ističe da Crkva nema neku svoju filozofiju (br. 49), ali papa se poziva na pravo kritičke prosudbe filozofskih mišljenja u svjetlu vjere (br. 50) i donosi razgraničenja od onih filozofskih pravaca koji se ne pridržavaju formalnih pravila mišljenja te su nespojivi s kršćanskom objavom i zapravo predstavljaju degeneraciju filozofije, a to su: filozofski eklekticizam, historicism, scijentizam, pragmatizam i nihilizam (br. 86-90).

Tim zapažanjima valja dodati i temeljnu značajku teksta *Fides et ratio* kada u cijelom nizu formulacija i na mnogo mjesta ohrabruje ljudski um da se ne zatvara pred istinom i nikada ju ne prestaje tražiti. Enciklika je i pledoaje za istinsku filozofiju i njezina obrana da se pouzdaje u sposobnost ljudskog uma i da mu kod filozofiranja ne stavljaju preskromne ciljeve (br. 56). Time se istodobno na određen način rehabilitira i filozofija u teologiji.²⁵

Papa Benedikt XVI. posljednjih je godina kao poglavar Katoličke crkve u nekoliko navrata potaknuo dijalog s predstavnicima sekularne kulture. Tri su njegova nastupa izazvala golemo zanimanje i kod svjetovnih medija. Ponaјprije razgovor tadašnjega kardinala, pročelnika Kongregacije za nauk vjere i priznatog teologa Josepha Ratzignera s filozofom Jürgenom Habermasom o odnosu uma i vjere u sekularnom društvu.²⁶ Sugovornici su iskazali slična stajališta. Habermas kao filozof koji »nema sluha za vjeru« zaključuje: Filozofija ima razloga učiti od religijskih predaja. Između znanja i vjere postoji komplementaran proces.²⁷ Ratzinger, predstavnik katoličke teologije i vrstan poznavalac stanja duha, velikim se dijelom slaže s Habermasom i slično argumen-

²⁵ Ruedi IMBACH, Archäologie einer Enzyklika, u: *Orientierung*, 68 (2004.) 10, 111-113. Autor u prilogu prenosi misli iz knjige francuskog filozofa: Alain de LIBER, *Raison et foi. Archéologie d'une crise d'Albert le Grand à Jean Paul II*, Paris, 2003.

²⁶ Razgovor se vodio 19. siječnja 2004. na Katoličkoj akademiji u Bavarskoj. Usp. Jürgen HABERMAS – Joseph RATZINGER, *Dialektik der Säkularisierung. Über Vernunft und Religion*, Freiburg, 2005.

²⁷ Usp. *Isto*, 30. Habermas izričito veli: »Filozofija ima razloga učiti od religijskih predaja.« (»Die Philosophie hat Gründe, sich gegenüber religiösen Überlieferungen lernbereit zu verhalten.«).

tira: U religiji ima opasnih patologija pa je nužno da se božansko svjetlo uma shvati kao kontrolni organ koji religiju uvijek iznova čisti i sređuje. Postoje i patologije uma koje su čak još opasnije. Stoga se, obrnuto, um mora opominjati da spozna svoje granice te da osluškuje velike religijske predaje čovječanstva i od njih uči. A o njihovoj međusobnoj povezanosti Ratzinger zaključuje: Stoga je nužna korelacija uma i vjere, uma i religije, jer su jedno drugome potrebni i međusobno se trebaju priznavati kako bi se međusobno čistili i ozdravljali.²⁸

Predavanje pape Benedikta XVI. na sveučilištu u Regensburgu tematizira odnos vjere i uma u kontekstu dijaloga religija i kultura.²⁹ U tom izlaganju pred predstavnicima akademske zajednice ključne su papine dvije međusobno povezane tvrdnje: »U stvarima vjere nema prisile.« »Ne djelovati prema umu protivi se Božjem biću.«³⁰ Ta je spoznaja nastala iz sinteze kršćanske vjere i he-lenističkog duha. Papa naglašava kako je nužno da se vjera i um na nov način susretnu kako bi se zaštitilo dostojanstvo čovjeka, ostvarivala pravednost i vo-dio dijalog. U odnosu na ljudsko znanje, koje ne mari za objavu, zaključno veli: »Um koji je gluh za božansko i koji je religiju gurnuo u područje subkulture, nije sposoban za dijalog kultura.« Kako je poznato, upravo je predavanje pape na Sveučilištu o tako osjetljivoj i aktualnoj temi doživjelo golem odjek i to ne samo zbog nekih nespretnosti oko citiranja i zbog početnih negativnih reakcija iz islamskog svijeta nego još više zbog poticaja međureligijskom dijalogu.³¹

Govor pape Benedikta XVI. pripremljen za Sveučilište La Sapienza u Rimu treći je primjer papina uključivanja u dijalog oko odnosa vjere i razuma.³² Benedikt XVI. nastupa kao glas etičke racionalnosti čovječanstva i kao predstavnik zajednice koja u sebi čuva blago spoznaje i vjerskih iskustava od univerzalne važnosti. Stoga on smatra da se vjerska naučavanja ne bi smjela odbacivati u ime neke okoštale sekularizirane racionalnosti. Dokaz razumnosti i trajnog značenja religijskih naučavanja za sekularni razum jesu njihovo

²⁸ Usp. *Isto*, 56.

²⁹ Integralni tekst papina nagovora (12. IX. 2006.) dostupan je pod naslovom: Treffen mit den Vertretern aus dem Bereich der Wissenschaften: Glaube, Vernunft und Universität. Erinnerungen und Reflexionen, u: www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/speeches/2006/september/documents.

³⁰ *Isto*, 2.

³¹ O nekim implikacijama predavanja pape Benedikta XVI. u Regensburgu u odnosu na dijalog s islamskom religijom vidi: Karl kardinal LEHMANN, Chancen und Grenzen des Dialogs zwischen den abrahamitischen Religionen, u: BENEDIKT XVI., *Glaube und Vernunft. Die Regensburger Vorlesung*, Freiburg, 2006., 97-133.

³² Hrvatski prijevod: Govor pape Benedikta XVI. pripremljen za Sveučilište La Sapienza u Rimu u povodu početka akademske godine, u: http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/speeches/2008/january/documents/hf_ben-xvi_spe_20080117_la-sapienza_hr.html.

iskustvo i dokazivanje tijekom pokoljenja te povijesna baština ljudske mudrosti koju sa sobom nose.³³ Osvrćući se na odnos teologije i filozofije Benedikt XVI. gleda ih kao blizance »tako da nijedan blizanac ne smije biti potpuno odvojen od drugoga, a isto tako svaki treba sačuvati svoju vlastitu zadaću i vlastiti identitet«³⁴. Polazeći od ideje Tome Akvinskog o nužnoj međuovisnosti vjere i znanja, papa smatra da bi se ta korelacija mogla izraziti izričajem Kalcedonskog koncila koji se odnosi na kristologiju: »Filozofija i teologija trebaju se odnositi između sebe 'bez miješanja i bez odvajanja'.«

Na kraju valja istaknuti kako je središnja tema Enciklike međusobna usmjerenost i prožimanje vjere i uma. Vidjeli smo da je tim odnosom objave i mišljenja bitno zaokupljen Benedikt XVI. u sva tri navedena interventa nastojeći ga izreći i pojasniti različitim slikama i formulacijama, otkrivajući nove odrednice toga odnosa i suvislosti između ključnih pojmova naše spoznaje. Papa se, kao vrhovni autoritet Crkve koja svjedoči istinu Božju, više puta uključio u javnu raspravu o odnosu vjere i uma te tako pokazao dobar primjer ponajprije svima kojima je Enciklika upućena. Max Seckler pokušava još više diferencirati spomenuti odnos pokazujući da Enciklika za označavanje odnosa između vjere i razuma ne rabi pojam *relatio* nego *necessitudo*. »Relatio je bilo koji oblik odnosa, necessitudo pak znači da se radi o uskoj i neodvojivoj povezanosti. [...] Tako je srž Enciklike nerazdvojiva povezanost između njih obaju. U klasičnom latinskom jeziku pojam *necessitudo* istodobno znači i nerastavljivu vezu prijateljstva. Izborom toga pojma sadržajno se već naznačuje opcija kojom se vodi cijeli diskurs.«³⁵ U nastavku Seckler kaže da u duhu Enciklike ni izrazi »partnerska kooperacija« ili »koegzistencija« nisu dostatni za slojevit i kompleksan odnos između vjere i razuma jer njihove interakcije dotiču samu bit kontrahenata pa se može reći da su jedan za drugoga bitni.³⁶

Iz dosad rečenog jasno se razabire kolika je važnost otvorenosti, susreta i međusobnog obogaćenja teologije i filozofije te se nameće zaključak da je dijalog između vjere i sekularnog uma preduvjet svakog drugoga dijaloga. Nerijetko se naš sekularni sugovornik mora osloboditi predrasuda o kršćanstvu koje katkada sežu sve do »epohalne zaslijepljenosti« (K. Hübner) da vjera

³³ Tu se Benedikt XVI. poziva na američkog političkog filozofa Johna Rawlsa, *Isto*, 2. Poodrobnije o Rawlsovu shvaćanju religije vidi: Josip BERDICA, *Religija u misli Johna Rawlsa*, u: *Obnovljeni život*, 63 (2008.) 1, 21-33.

³⁴ Govor pape Bendikta XVI. pripremljen za Sveučilište La Sapienza u Rimu u povodu početka akademske godine, 4.

³⁵ Max SECKLER, *Razum i vjera, filozofija i teologija. Inovativni prinos enciklike Fides et Ratio teološkoj nauci o spoznaji*, 84.

³⁶ Usp. *Isto*, 92.

današnjemu čovjeku nema što reći jer proturječi njegovim humanističkim idejama. Završavam odlomkom iz Enciklike koji čitatelju trajno doziva u pamet zadaću prožimanja svijeta vjere i svijeta razuma: »Razum lišen objave zalazi na stranputicu koja dovodi do opasnosti da se ne vidi krajnji cilj. Vjera bez razuma iznosi osjećaje i iskustvo te tako upada u opasnost da više ne bude sveopća ponuda. Pogrešno je misliti da je vjera pred slabim razumom moćnija; naprotiv, ona sama dospijeva u opasnost da postane bajkom ili praznovjerjem. Na isti način razum, pred kojim se ne nalazi čvrsta vjera, nije više izazvan promotriti novost i radikalnost samoga 'biti'« (br. 48).

Summary

SOME THOUGHTS ON THE ENCYCLICAL FIDES ET RATIO ON ITS TENTH ANNIVERSARY

The following thoughts on the encyclical Fides et ratio on the tenth anniversary of it being released encompass only some of the chosen perspective topics of that otherwise very complicated and layered text. Firstly the article reminds us of some ecclesiastic and cultural reasons that led to the encyclical on the relationship between faith and reason. The article then investigates the reaction that the encyclical came across in the theological and secular public. This is followed by a brief reflection on the first chapter of the encyclical from a fundamental-theological perspective. In the end the article presents some new elements that the encyclical brings in observing and defining relations of vital connections and permeation and mutual independence between reason and faith, philosophy and theology. Current attempts for dialogue between Christian faith and those representing a secular mind as well as new motivation for inter-religious dialogue are confirmation of the prevalence of the encyclical.

Key words: *Fides et ratio, relation between faith and reason, Dei Verbum, proclamation, human knowledge, dialogue between theology and philosophy, dialogue between religion and secular culture.*